

COVID-19 SALGINI DÖNEMİNDE KORONAVİRÜS BİLİM KURULU'NUN BASIN DUYURULARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF THE PRESS BRIEFING OF THE CORONAVIRUS SCIENTIFIC COMMITTEE DURING THE COVID-19 EPIDEMIC PERIOD

Abdurrahman Yunus SARIYILDIZ*

Öz

İlk olarak Çin'in Wuhan kentinde görülen ve Dünya geneline yayılan Covid-19 virüsü 11 Mart 2020'de Dünya Sağlık Örgütü tarafından 'Pandemi' olarak ilan edilmiştir. T.C. Sağlık Bakanlığı Koronavirüs Bilim Kurulu'nun Pandemi döneminde yayınladığı basın duyurularının analiz edilmesi araştırmanın amacını oluşturmaktadır. İlgili dönemdeki 47 adet basın duyurusu Maxqda 23 Programı kullanılarak içerik analizi ile değerlendirilmiştir. Kendi içindeki dönemsel farklılıklardan dolayı basın duyuruları 2020, 2021 ve 2022 yılları şeklinde ayrı ayrı incelenmiştir. İlk yıl meydana gelen tedirginlik sonrası, her üç yıl içerisinde basın duyurularında 'aşı' konusu farklı temalarla da olsa sıklıkla kullanılmıştır. Aşı kavramı 2020 yılında 'aşı tedariki', 2021 yılında 'aşı planlaması' ve 2022 yılında 'aşı olmaya ikna etme' çalışmaları bağlamında kullanılmıştır. Basın duyurularında sıklıkla ifade edilen bir diğer konu ise kişisel tedbirlere uyum konusundaki hatırlatıcı ifadeler olmuştur. Basın duyuruları özellikle bilgilendirici olmakla birlikte kısmen ikna edici özelliği olan boyutlardan oluşmaktadır. Ayrıca basın duyurularında kullanılan sözcüklerin sıklık durumu frekans dağılımı ile değerlendirilmiştir. Pandemi döneminde 'aşı (378 kez)', 'doz (130 kez)' ve 'bilim (100 kez)' sözcükleri basın duyurularında en çok kullanılan kavramları oluşturmaktadır.

Anahtar Kelime: Koronavirüs Bilim Kurulu, Koronavirüs, Covid-19, Basın Duyurusu, İçerik Analizi

Abstract

The Covid-19 virus, which was first seen in Wuhan, China and spread throughout the world, was declared a 'Pandemic' by the World Health Organization on March 11, 2020. The purpose of the research is to analyze the press briefing published, which is during the Pandemic period, by the T.R. Ministry of Health Coronavirus Scientific Board. 47 press briefing in the relevant period were evaluated by content analysis using Maxqda 23 Program. Due to periodic differences within themselves, press briefing were examined separately for the years 2020, 2021 and 2022. After the uneasiness that occurred in the first year, the subject of 'vaccine' was frequently used in press releases in each of the three years, albeit with different themes. The concept of vaccine was used in the context of 'vaccine supply' in 2020, 'vaccine planning' in 2021 and 'persuasion to be vaccinated' in 2022. Another issue frequently mentioned in press briefing was the reminders about compliance with personal precautions. Press briefings are especially informative and consist of aspects that are partially persuasive. In addition, the frequency of the words used in press briefing was evaluated by frequency distribution. During the pandemic period, the words 'vaccine (378 times)', 'dose (130 times)' and 'science (100 times)' constitute the most used concepts in press briefing.

Keywords: Coronavirus Scientific Committee, Coronavirus, Covid-19, Press Briefing, Content Analysis.

GİRİŞ

Covid-19 vakalarının ilk olarak 31 Aralık 2019 tarihinde Çin'in Hubei Eyaleti'ne bağlı Wuhan kentinde görülmeye başlamasından sonra Dünya geneline yayılım gösterebileceği ihtimali diğer ülke vatandaşlarını ve yöneticilerini tedirgin etmiştir. Bu durumun yaşanmasında hastalığın tam olarak tespitinin yapılamaması ve buna bağlı olarak iyileştirici tedavi yöntemleri ile ilgili belirsizlikler etkili olmuştur. Uzun yıllar sonra yaşanan salgın karşısında birçok devlet Çin'in yaptığı gibi tamamen kapanma sürecine girerek virüsün yayılım hızını azaltmayı hedeflemiştir. Bu durum insanların birbirlerinden uzaklaşmaları anlamına gelmektedir. Toplumdan soyutlanma, özü itibarıyla sosyal bir varlık olan insanı beden ve ruh sağlığı açısından olumsuz etkilemiştir.

COVID-19 pandemisi, dünya genelinde halk sağlığını tehdit ederken, bilimsel danışma kurulları ve akademik çevreler salgın yönetiminde kritik bir rol üstlenmiştir. Bilim insanları, hükümetlere danışmanlık yaparak salgının yayılımını azaltmaya yönelik stratejiler geliştirmiş ve kamu politikalarının şekillendirilmesine katkıda bulunmuştur (Colman vd., 2021). Öte yandan bu süreçte, bilimsel bilginin hızlı yayılımı büyük önem kazanmış ve preprint sunucuları aracılığıyla araştırma bulgularının paylaşımı hızlanmıştır. Preprint sunucuları, pandeminin erken dönemlerinde bilim insanlarının verilerini hızlıca yayımlayarak küresel bilgi akışını kolaylaştırmış ve sağlık politikalarının dinamik bir şekilde şekillenmesine yardımcı olmuştur (Fraser vd., 2021). Tüm dünyada etkisini gösteren bu pandemi, dünya genelinde sağlık sistemlerini ve toplumları derinden etkilemiştir. Bu süreçte, bilim kurulları ve sağlık otoriteleri, salgının yönetimi ve halk sağlığının korunması adına kritik bir rol oynamıştır. Türkiye'de, 11 Mart 2020 tarihinde ilk COVID-19 vakasının görülmesinin ardından, Sağlık Bakanlığı bünyesinde oluşturulan Koronavirüs Bilim Kurulu, salgınla mücadelede önemli kararlar almıştır (Yılmaz, 2023). Kurul, pandemi sürecinde alınan tedbirler ve yapılan açıklamalarla halkın bilgilendirilmesi ve salgının kontrol altına alınmasında etkin bir rol üstlenmiştir (Üstün & Özçiftçi, 2020). Solunum rahatsızlığı olarak bilinen Covid-19 ile etkin mücadele edilebilmesi için Çin'de ilk ortaya çıktığı andan itibaren T.C. Sağlık Bakanlığı bünyesinde alanında uzman tıp doktorlarından Bilim Kurulunun oluşturulması salgının ve salgın ile mücadelenin ciddiyetini göstermektedir. Bununla birlikte ilaç kıtlığı olacağı kaygısıyla Hidroksiklorokin ilacından 1 milyon adet temin edilerek depolanmıştır (Güreşçi, 2020: 64).

Uzun yıllar sonra Dünya genelinde bir salgın hastalık sürecinin yaşanması ve hastalığı iyileştirici çözümlerin ortaya çıkarılmasındaki belirsizlik sürecinde Koronavirüs Bilim Kurulu önemli kararlar almıştır. Genellikle T.C. Sağlık Bakanı başkanlığında toplanan Kurul'un almış

olduğu kararlar basın duyuruları ile kamuoyuna açıklanmıştır. Dünya Sağlık Örgütü tarafından Pandemi olarak ilan edilen 11 Mart 2020-5 Mayıs 2023 tarihleri arasındaki bu süreçte 47 adet Koronavirüs Bilim Kurulu kararları ile ilgili basın duyurusu yayınlanmıştır. Araştırma kapsamında Koronavirüs Bilim Kurulu'nun almış olduğu kararlar 2020, 2021 ve 2022 yılları için ayrı ayrı analiz edilmiştir. Ayrıca ilgili dönemlerde yayınlanan basın duyuruları kelime bulutu ve sözcük frekansları açısından da değerlendirilmiştir.

1. Covid-19 Salgını ve Pandemi İlan Edilmesi

Covid-19, 2019-2023 yılları arasında tüm dünyayı her açıdan etkileyen önemli bir virüs olarak kayıtlara geçmiştir. İnsan geliştikçe toplumun büyük bir kısmını etkileyen farklı sorunlarla karşı karşıya kalmasına karşılık, insanlık salgın hastalıklarla birlikte yoluna devam etmiştir. Son 50 yılda farklı bölgeleri ve birçok ülkeyi etkileyen daha fazla virüs ortaya çıkmakla birlikte dünya çapında en çok yayılanlardan biri Covid-19 olmuştur (Suryasa vd., 2021: 6). Covid-19 virüsü ilk olarak 31 Aralık 2019 tarihinde Çin'in Hubei Eyaleti'ne bağlı Wuhan kentinde görülen zatürre salgını ile kendini göstermiştir. Çeşitli araştırmalar neticesinde, SARS-CoV ile ilişkili ve şiddetli akut solunum sendromu özellikleri taşıyan yeni bir koronavirüs olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Ciotti vd., 2020: 365). Koronavirüsler ilk kez 1966 yılında soğuk algınlığı olan hastalardan virüs yetiştiren Tyrell ve Bynoe tarafından tanımlanmıştır (Velavan & Meyer, 2020: 278).

Covid-19, diğer salgın hastalıklarda olduğu gibi kısa süre içerisinde birçok insanı etkileyerek ölümüne neden olmuştur. Hastalık sürecinden iyileşerek çıkanlarla birlikte hiç bulaş gerçekleşmeden hayatını devam ettirenler üzerinde hem fiziksel hem de psikolojik etkileri olmuştur (Akat & Karataş, 2020: 3; Emiral vd., 2020: 144). Hayatın tüm alanını etkileyen Pandemi dönemi, insanların rutin alışkanlıklarını değiştirmelerine neden olmuştur (Tiyek, 2022: 527). Toplumsal hafızada önemli bir yeri olan Covid-19 salgını döneminde insanlar salgına karşı korunmak için azami çaba göstermişlerdir (Bostan vd., 2020: 1). Sosyal bir varlık olan insan için toplumdaki soyutlanarak izolasyon sürecine dahil olması, bireyin tek başına kaldığını hissetmesine ve yalnızlık, çaresizlik gibi birçok olumsuz duygunun ortaya çıkmasına neden olarak psikolojik açıdan yıpranmasına yol açmıştır (Bahar vd., 2020: 44). Bu durum geleneksel olarak dayanışma ve bir arada olma çabası içinde olan toplumları olumsuz etkilemekte ve dayanışmanın zayıflamasıyla birlikte bireyin kendini daha fazla yalnız hissetmesine neden olmaktadır (Kurt & Karaaziz, 2021: 88).

Covid-19 virüsünün yayılmasını engellemek amacıyla gerçekleştirilen karantina uygulaması hayatın birçok alanını olduğu gibi işyerlerini de etkilemiş ve dünya genelinde ekonomik

krizlerin yaşanmasına neden olmuştur (Krasniqi vd., 2021). Bu durum insanların hem bireysel olarak çeşitli sıkıntılar yaşamalarına hem de iktisadi alanda problem yaşamalarına neden olmuştur.

Covid-19 sürecinde ortaya çıkan hususlardan birisi de özellikle askeri veya ekonomik yönleriyle güçlü konumda değerlendirilen birçok ülkenin salgın karşısında etkili bir mücadele örneği göstermekte yetersiz kaldıkları ifade edilmektedir. Bu durum da İngiltere, Amerika gibi ülkelerdeki sağlık sistemlerinin sorgulanmasına neden olmuştur (Budak & Korkmaz, 2020: 75). Bununla birlikte sağlık hizmetlerinin gelişen teknolojiler aracılığıyla uzaktan yerine getirilmesi (tele tıp) ile ilgili yöntemlerde de artış yaşanmaya başlamıştır. Bazı sağlık hizmetlerinin uzaktan yerine getirilmesi Covid-19 öncesi dönemde başlamış olmakla birlikte Pandemi süreci ile yaygınlaşmaya başlamıştır. Tele tıp, İngiltere ve Amerika gibi ülkelerde daha yoğun bir şekilde uygulanırken ülkemizde özellikle bulaş riski yüksek olan 65 yaş üstü ve 20 yaş altı bireylerin bazı sağlık hizmetleri Pandemi dönemi ile birlikte uzaktan yerine getirilmiştir (Çapacı & Özkaya, 2020: 261). İçinde fırsat ve tehditleri birlikte barındıran salgın krizi sürecinde Türkiye genel olarak başarılı bir performans göstermiştir (İşlek vd., 2021: 62). Bununla birlikte temel sağlık hizmetlerinin sürdürülmesi, insan kaynakları, mimari tasarım ve tadilatlar, elektronik sağlık kayıt sistemleri ve lojistik gibi yönetsel bazı süreçler, Covid-19 Pandemisi döneminde iyileştirilmesi gereken alanlar olarak ön plana çıkmıştır (Zakiroğlu vd., 2021: 25).

Covid-19'un Türkiye'deki yansımaları istatistiki olarak değerlendirildiğinde, T.C. Sağlık Bakanlığı bünyesindeki Covid-19 Bilgilendirme Platformu'nun en son 14-27 Kasım 2022 tarihlerinde açıkladığı resmi rakamlara göre virüs bulaşan olgu sayısı 17.042.722, iyileşen hasta sayısı 16.941.230'dur. Covid-19'a yakalanan 101.492 kişi ise vefat etmiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı Covid-19 Bilgilendirme Platformu).

2. Türkiye'de Koronavirüs Bilim Kurulu'nun Yapısı ve Görevleri

Türkiye'de Koronavirüs Bilim Kurulu, 10 Ocak 2020 tarihinde T.C. Sağlık Bakanlığı bünyesinde oluşturulmuştur (Güreşçi, 2020:53). Bilim Kurulu, enfeksiyon hastalıkları, halk sağlığı, viroloji, iç hastalıkları, göğüs hastalıkları, yoğun bakım ve farmakoloji gibi alanlarda uzman akademisyenlerden oluşmaktadır (Alanlı & Acar, 2023). İlk olarak 26 akademisyenden oluşan Koronavirüs Bilim Kurulu 2020 Yılı Nisan ayında 38'e çıkarılmıştır (Karadut, 2023: 185).

Kurulun temel görevleri şunlardır:

- Pandemi sürecine yönelik bilimsel veriye dayalı öneriler geliştirmek,

- Salgının yayılmasını önlemek için stratejiler belirlemek,
- Aşılama politikaları ve önlemleri tavsiye etmek,
- Kamuoyunu bilgilendirmek için resmi açıklamalar yapmak (Sağlık Bakanlığı, 2022).

Koronavirüs Bilim Kurulu, pandeminin başlangıcından itibaren düzenli toplantılar yaparak güncel verileri değerlendirmiş ve Türkiye'nin COVID-19 politikasına yön vermiştir. Özellikle aşı tedariki, aşılama stratejileri, karantina önlemleri ve sağlık sisteminin yönetimi gibi konularda önemli kararlar alınmasına katkı sağlamıştır (İşlek vd., 2021).

2.1. Diğer ülkelerde bilim kurulları ve pandemi yönetimi

Pandemi sürecinde yalnızca Türkiye'de değil, birçok ülkede bilim insanlarından oluşan danışma kurulları oluşturulmuştur. Örneğin, Birleşik Krallık'ta hükümete COVID-19 ile ilgili bilimsel danışmanlık sağlamak üzere Scientific Advisory Group for Emergencies (SAGE) kurulmuştur (UK Government, 2020). Amerika Birleşik Devletleri'nde ise Beyaz Saray'a bağlı COVID-19 Advisory Board oluşturulmuş, bu kurul Halk Sağlığı Kurumu (Centers for Disease Control and Prevention - CDC) ve Ulusal Sağlık Enstitüsü (National Institutes of Health - NIH) ile koordineli çalışarak pandemiyle mücadelede stratejiler belirlemiştir (White House, 2021). Almanya'da, pandemi sürecinde en önemli bilimsel rehberlik sağlayan kurumlardan biri Robert Koch Enstitüsü olmuş, Alman hükümeti ile birlikte COVID-19'a karşı bilimsel öneriler geliştirmiştir (Robert Koch Institute, 2020). Fransa'da, bilim insanlarından oluşan Conseil Scientifique COVID-19 adlı kurul, halk sağlığı önlemleri ve aşılama politikalarına ilişkin tavsiyeler sunmuştur (Conseil Scientifique, 2021).

Bu örnekler, COVID-19 sürecinde farklı ülkelerin bilimsel danışma kurulları oluşturarak karar alma süreçlerinde bilimsel veriyi dikkate aldıklarını göstermektedir.

2.2. Koronavirüs bilim kurulu basın duyuruları

Olağanüstü bir dönemin yansıması olarak ortaya çıkan Koronavirüs Bilim Kurulu, devlet yöneticilerinin ihtiyaç duyduğu meşruiyet zeminini, alanında uzman kişilerin birlikte aldığı kararlarla, sağlayarak işlerini kolaylaştırmıştır (Karadut, 2022: 185). 'Bilim kurgu filminin içerisinde gibi' (Zeybek vd., 2023: 18) şeklinde tanımlanabilecek belirsizliklerin yoğun olduğu dönemlerde alınan kararların risk durumu da yüksek olmaktadır. Bu süreçte demokrasi-teknokrasi tartışmalarının gölgesinde kendi alanlarında uzman bilim insanlarının önerilerinden oluşan kararlar iyi bir uygulama örneği olarak literatüre girmiştir.

Koronavirüs Bilim Kurulu'nun almış olduğu kararlar, bazen televizyon kanallarında bazen bakanlığın web sayfasında basın duyuruları ile açıklanarak halkın bilgi ihtiyacının karşılanması

sağlanmıştır (Nayyar, 2007: 14; Alanlı & Acar, 2023: 553). Bireyler Covid-19 döneminde doğru bilgiye ulaşabilmek için sosyal medya, internet ve televizyon gibi platformlarda daha fazla vakit geçirmişlerdir. Bu durum topluma aktarılan bilgilerdeki hassasiyet derecesinin önemini artırmaktadır (Kaya, vd., 2022: 222). Kitle iletişim araçları kamu sağlığı alanında epidemiyolojik, çevre ve eğitim programları gibi toplumsal sağlığı doğrudan ilgilendiren alanlarda kitlesel kampanyaların gerçekleştirilmesinde de kullanılabilir. Eğitim programları ile daha fazla bilgi oluşturarak veya davranışı değiştirmek için bir ivme sağlayarak algılanan gerçekliği değiştirmeyi amaçlayabilir. Çoğu zaman bilgideki değişiklikleri etkilemek davranıştaki değişiklikleri etkilemekten daha kolaydır (Harris, 2004: 350).

Sağlık iletişiminde kolektif deneyimden hareketle ulaşılan en açık ve önemli derslerden bir tanesi 'sağlık mesajı tasarımının hedef kitle merkezli bir süreç' olduğudur. Sağlık mesajlarının hedef kitlenin ihtiyaç ve durumuna cevap verecek şekilde tasarlandığı anlamına gelmektedir (Maibach & Parrott, 1995: 167). Sağlık iletişiminde hasta eğitimi ve sağlık davranış değişikliği alanlarındaki profesyonellerin, farklı bağlamlarda özlü ve geçerli bilgilerin yayılmasına katkıda bulunma sorumlulukları bulunmaktadır (Finset vd., 2020: 873). Salgın gibi insanları rahatsız eden belirsizliklerin olduğu bir durumda halkı bilgilendirme amaçlı gerçekleştirilen çalışmaların hedef kitlenin değişen talep ve beklentilerini de dikkate alarak (Maibach & Parrott, 1995: IX) dinamik bir süreç olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Kamuoyunu bilgilendirici mesajların çok farklı endişelere, ihtiyaçlara ve bilgi düzeylerine sahip kişilere göre uyarlanması sağlanmalıdır (Slater, 1995: 187; McGrath, 1995: 202). Bilgi ihtiyacının üst seviyede olduğu kriz dönemlerinde en önemli sorun dedikodu ve söylentiler olmaktadır. Doğru, hızlı ve güven oluşturacak iletişim biçimi ile bu tür olumsuz durumların ortaya çıkması engellenmelidir (Güreşçi, 2020: 54). Sağlık ile ilgili oluşturulan mesajların ne söylediği ve bunu nasıl söylediği, ulaşılmak istenen mesajın genel etkinliği için kritik önem taşımaktadır (Nan vd., 2021: 2). Bu bağlamda sağlık iletişimi, toplumda var olan stres durumunun kaygı ve depresyona neden olmayacak şekilde medyanın sunacağı bilgilerle ortadan kaldırılması ve insanlar arasındaki duygusal istikrarı teşvik edici olmalıdır (Anwar vd., 2020: 4). Bu tür olumsuz durumların meydana gelmemesi için tüm iletişim kanallarının açık ve anlaşılır olması ve şeffaflık ilkesinin gereği olarak bilgi akışının sürekliliğinin sağlanması gerekir (Gemlik vd., 2023: 173).

3. Araştırma Yöntemi

Araştırma verileri Maxqda 23 Programı ile elde edilmiştir. İlgili basın duyuruları içerik analizi yapılarak değerlendirilmiştir.

3.1. Araştırmanın amacı

T.C. Sağlık Bakanlığı Koronavirüs Bilim Kurulu'nun Pandemi döneminde yayınladığı basın duyurularının analiz edilmesi araştırmanın amacını oluşturmaktadır.

4. Bulgular

Dünya Sağlık Örgütü tarafından 'Pandemi' olarak ilan edilen dönemde (11.03.2019-05.05.2023) T.C. Sağlık Bakanlığı'nın 127 adet basın duyurusu yayınladığı anlaşılmaktadır. Basın duyurularından 47 adeti Koronavirüs Bilim Kurulu'nun açıklamalarından oluşmaktadır. Araştırmada kullanılan verilerin hangi kriterler doğrultusunda dahil edildiği veya hariç tutulduğu aşağıdaki gibidir.

Dahil Etme Kriterleri:

- COVID-19 pandemisi sürecinde hükümetler tarafından yapılan resmi basın açıklamaları,
- Bilimsel kurulların aldığı kararları içeren resmi raporlar,
- Dünya Sağlık Örgütü ve ilgili sağlık otoriteleri tarafından yayınlanmış rehberler.

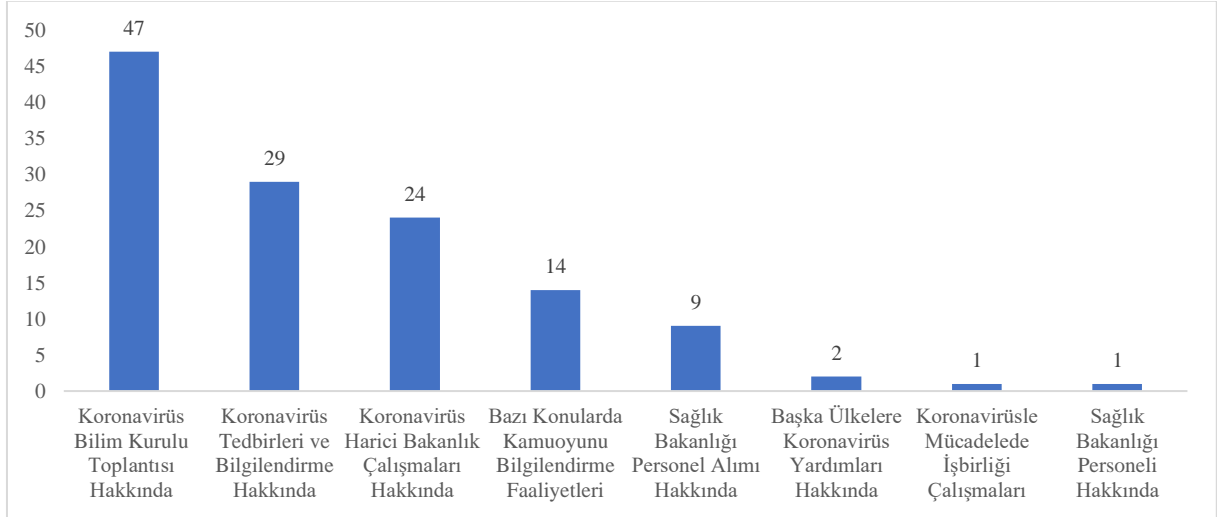
Hariç Tutma Kriterleri:

- Gazeteler ve haber siteleri tarafından yayınlanan spekülasyon veya doğrulanmamış içerikler,
- Sosyal medya platformlarında paylaşılan ve bilimsel dayanağı olmayan iddialar,
- Hükümetler tarafından onaylanmamış sağlık önerileri ve politikalar.

4.1.T.C. Sağlık Bakanlığı basın duyurularının analiz edilmesi

Grafik 1.'de de görüldüğü üzere Covid-19 Pandemi döneminde en fazla basın duyurusu 47 adet ile Koronavirüs Bilim Kurulu Toplantısı hakkında olmuştur. Koronavirüs ile ilgili her toplantıya 'basın duyurusu' şeklinde yer verilmemiş olup, araştırma kapsamında sadece <https://www.saglik.gov.tr/TR-3197/basin-duyurulari.html> adresinde yayınlanmış olan basın bildirimleri değerlendirilmiştir.

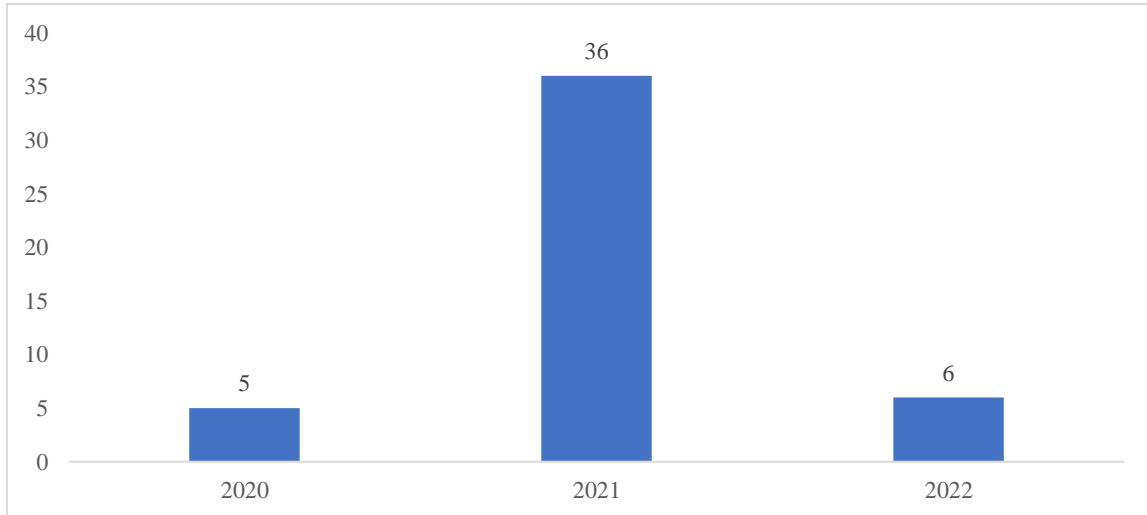
Grafik 1. T.C. Sağlık Bakanlığı'nın basın duyurularının sınıflandırılması

Basın duyuruları ile ilgili en az yer alan konulardan bir tanesi 27.03.2020 tarihinde “Çin ile Video Konferans Gerçekleştirildi” başlığı ile iş birliği çalışmaları hakkında olmuştur. 1 adet olan diğer basın açıklaması ise 07.05.2020 tarihinde “Onların Anne ve Babaları Birer “Kahraman”” şeklinde Sağlık Bakanlığı personeli ile ilgili olmuştur.

Araştırma kapsamında doğrudan koronavirüs ile ilgili olmadığı düşünülen basın açıklamaları değerlendirmeye dahil edilmemiştir. Bu kapsamda 2020, 2021 ve 2022 yıllarında toplam 47 adet basın duyurusu analiz edilmiştir.

Grafik 2. Koronavirüs Bilim Kurulu basın duyuruları

Koronavirüs Bilim Kurulu ile ilgili ilk basın duyurusu 24.07.2020 tarihinde gerçekleştirilmiştir. 2020 yılında toplam 5 adet (% 10,64) basın duyurusu yer almıştır. Grafik 2’de de görüldüğü üzere Koronavirüs Bilim Kurulu toplantıları en çok 36 (% 76,60) adet ile 2021 yılında

yapılmıştır. 2022 yılında ise 6 adet (% 12,77) basın duyurusuna yer verilmiştir. Koronavirüs Bilim Kurulu'nun en son yayınladığı basın duyurusunun tarihi 22.03.2022 olmuştur.

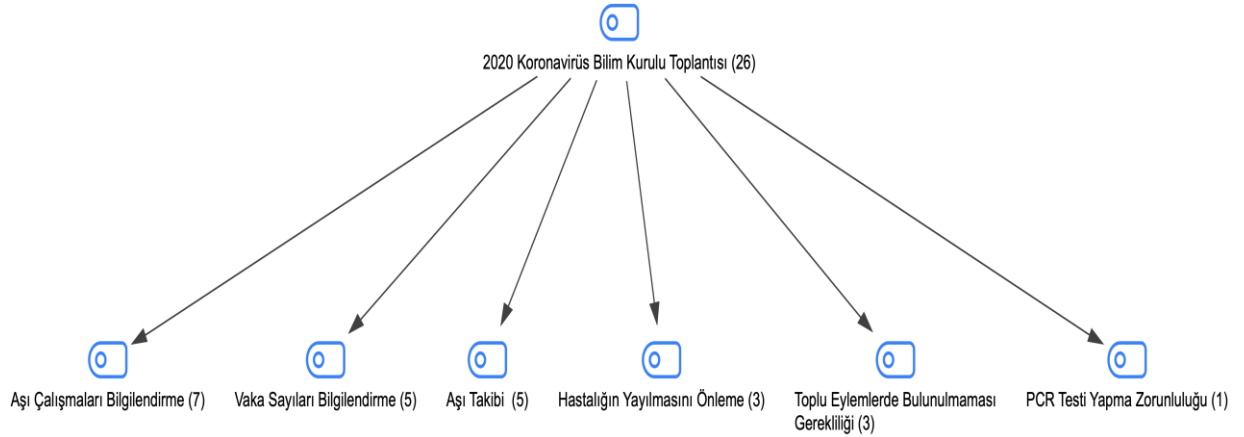
4.2.2020 Yılı Koronavirüs Bilim Kurulu basın duyurularının değerlendirilmesi

Covid-19 salgını çok kısa sayılmayacak bir dönemi kapsamaktadır. Araştırma kapsamında koronavirüs pandemisi ile mücadelede zaman zaman farklılıkların meydana gelmesinden dolayı ilgili dönemdeki Koronavirüs Bilim Kurulu ile ilgili basın duyuruları 2020, 2021 ve 2022 yıllarını kapsayacak şekilde 3 döneme ayrılarak değerlendirilmiştir.

Koronavirüs Bilim Kurulu tarafından yapılan ilk basın duyurusu 24.07.2020 tarihinde gerçekleştirilmiş olup 2020 yılında toplam 5 adet basın duyurusuna yer verilmiştir.

Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli ile görselleştirilen 2020 yılındaki Koronavirüs Bilim Kurulu Basın Duyurularının odaklandığı konular Şekil 1'de yer almaktadır.

Şekil 1. 2020 Yılı Koronavirüs Bilim Kurulu Basın duyurularının hiyerarşik kod-alt kod modeli ile gösterimi

Şekil 1'de görüldüğü üzere 2020 Yılında gerçekleştirilen Koronavirüs Basın Duyuruları'nın odaklandığı temalar "Aşı çalışmaları hakkında bilgilendirme (7), aşı takibi (5), vaka sayıları bilgilendirme (5), hastalığın yayılmasını önleme (3), toplu eylemlerde bulunulmaması gerekliliği (3) ve PCR testi yapma zorunluluğu (1)" boyutlarından oluşmaktadır.

Aşı çalışmaları bilgilendirme başlığı altında yer alan bilgiler "inaktif aşı temini hakkında sözleşme imzalanması, aşı çalışmaları için bilgilendirici web sitesinin kurulması, Covid-19 aşılama çalışmalarının belirli bir plan doğrultusunda gerçekleştirilmesi ve Covid-19 aşılarının temin edildikten sonra güvenlik testlerinden geçmesi" alanlarında yoğunlaşmıştır.

Pandemi döneminin ilk yılında ortaya çıkan virüse yönelik ne yapılması gerekliliği insanları ve bu alanda çalışan bilim insanlarını tedirgin etmiş olsa da virüsün etkilerinin uzun vadede aşı ile ortadan kaldırılabileceği Koronavirüs Bilim Kurulu toplantıları ve basın duyurularının da çoğunluklu gündem maddesi haline gelmiştir.

Şu anda teminine en yakın olduğumuz üç aşından birisi olan, sözleşme imzaladığımız aşı ile ülkemizde geliştirilen aşılarından ilk klinik çalışmalara ulaşan aşı “inaktif” diye bilinen aşılardır. İnaktif aşılar, farklı hastalıklar için uzun yıllardır ülkemizde uygulanmakta olan ve uzun dönem güvenlilikleri bilinen aşılardır.

Aşılar geldiğinde öncelikle uluslararası akredite Halk Sağlığı ve Türkiye İlaç ve Tıbbi Cihaz Kurumu (TİTCK) Laboratuvarları tarafından, ülkemize ithal edilen tüm aşılarında da uygulanmakta olan incelemeler yapılacaktır. Bu incelemelerde aşının güvenlilik testlerinin olumlu çıkması ve sonuçlanmakta olan Faz 3 çalışmalarının erken sonuçlarının açıklanmasını takiben veriler, TİTCK tarafından değerlendirilecek ve ülkemiz standartlarına uygun bulunduğu takdirde erken kullanım izni verilecektir.

Bu arada umut vadeden yerli aşı çalışmalarımızın orta ve uzun vadede sorunun çözümünde rol alacağı belirtilmiştir. Halihazırda bir inaktif aşımızın Faz I klinik çalışmasında sona gelinmiş ve Faz II çalışmalarına hazırlanılmaktadır. Eş zamanlı olarak 2 inaktif ve 2 adenovirüs temelli aşı ile bir virüse benzer parçacık aşısı da Faz I aşamasına gelmiş ve gerekli incelemelerden sonra ilk araştırma ürünleri üretilerek devreye alınacaktır. (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2024)

2020 yılındaki Koronavirüs Bilim Kurulu basın duyurularının sıklıkla odaklandığı konulardan bir diğerini vaka sayıları ile ilgili bilgilendirme ve uyarılar oluşturmuştur.

Son dönemde sürekli dile getirdiğimiz üzere, tüm Türkiye’de genel bir artış eğilimi mevcut. Ancak İstanbul başta olmak üzere ülkemizin genelinde daha ciddi seyrediyor. Birçok ilimizdeki artış, sağlık kuruluşlarımız üzerindeki baskının da artmasına sebep oluyor. Bilim Kurulunda artış hızının yüksek seyrettiği illerimizin üzerinde özel olarak durduk. (Sağlık Bakanlığı, 2024)

Koronavirüsün ortaya çıkardığı hastalığın öncelikle yayılım hızının azaltılması ve sonrasında ortadan kaldırılmasında ‘aşı çalışmaları’ önemli bir rol oynamaktadır. Doktorların ve vatandaşların merakla bekledikleri aşı çalışmalarının olumsuz bir durumla sonuçlanmaması için güvenilirlik çalışmalarının başarılı olması gerekmektedir. Aşıların güvenliği ile ilgili hususlar da Koronavirüs Bilim Kurulu’nun üzerinde durduğu önemli konulardan bir diğerini oluşturmaktadır.

Covid-19 Aşısının temin edildikten sonra güvenlik testlerinden geçmesi” başlığı altında "Aşılar geldiğinde öncelikle uluslararası akredite Halk Sağlığı ve Türkiye İlaç ve Tıbbi Cihaz Kurumu (TİTCK) Laboratuvarları tarafından, ülkemize ithal edilen tüm aşılarında da uygulanmakta olan incelemeler yapılacaktır. Bu incelemelerde aşının güvenlilik testlerinin olumlu çıkması ve sonuçlanmakta olan Faz 3 çalışmalarının erken sonuçlarının açıklanmasını takiben veriler, TİTCK tarafından değerlendirilecek ve ülkemiz standartlarına uygun bulunduğu takdirde erken kullanım izni verilecektir. (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2024)

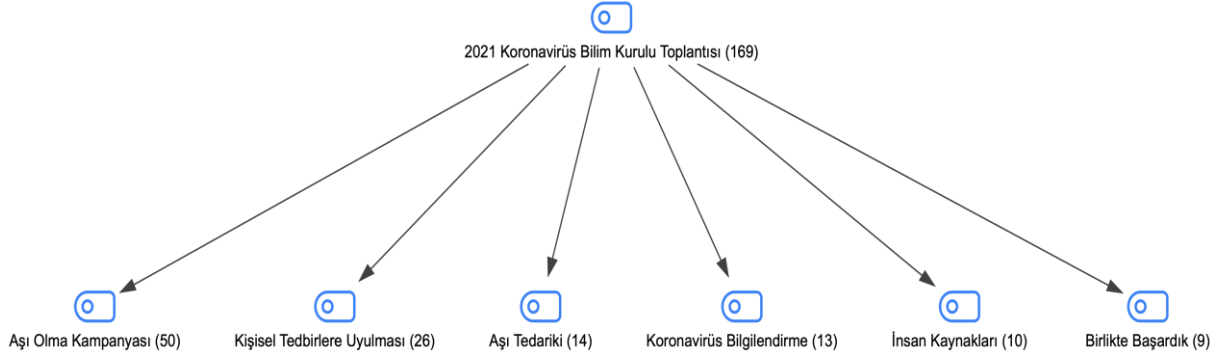
2020 yılı Bilim Kurulu Basın Duyuruları içerisinde yoğun olarak üzerinde durulan bir diğer konu aşıların takibi olmuştur.

Covid-19 aşısının uygulama aşaması” başlığı altında "Merkezi Randevu Sistemi (MHRS) üzerinden aile hekimlerinden veya uygun bir kamu ya da özel hastaneden randevu alarak aşılarını yaptırabileceklerdir."; "Vatandaşlarımız konumlarına göre risk sıralamasını web sitemizden takip edebilecektir. Aşı dağıtım ve uygulama sonuçları anlık ve canlı olarak paylaşılacaktır." ve "Salgının hızının yavaşlamış olması da göz önüne alınarak inaktif aşının 28 gün ara ile iki doz olarak yapılması uygun bulunmuştur. İkinci doz aşı yapıldıktan sonraki iki haftayı da kapsayacak şekilde sıkı korunma tedbirlerinin sürdürülmesi önem arz etmektedir. (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2024)

4.3. 2021 Yılı Koronavirüs Bilim Kurulu basın duyurularının değerlendirilmesi

2021 yılı koronavirüs ile mücadelede yoğun bir dönemi oluşturmaktadır. Koronavirüs Bilim Kurulu toplantıları basın duyurularının % 76,60 (36 adet) gibi büyük çoğunluğu 2021 yılında gerçekleştirilmiştir. 2020 yılında ilk olarak virüsün tespiti ve hastalığı önlemede önemli bir rolü olan aşıların temini ve aşı çalışmaları aşamalarından sonra 2021 yılında ‘aşı planlaması’ süreçlerinin yoğun olarak yer aldığı ifade edilebilir.

Şekil 2. 2021 Yılı Koronavirüs Bilim Kurulu basın duyurularının hiyerarşik kod-alt kod modeli ile gösterimi

2021 yılındaki Koronavirüs Bilim Kurulu basın duyuruları “aşı olma kampanyası (50), kişisel tedbirlere uyulması (26), aşı tedariki (14), koronavirüs bilgilendirme (13), insan kaynakları (10) ve birlikte başardık (9)” temalarından oluşmaktadır.

2021 yılı Koronavirüs Bilim Kurulu toplantılarında aşı olmaya yönelik ikna edici çalışmaların ağırlıklı olduğu görülmektedir. 2020 yılında Covid-19 virüsünün ortadan kaldırılmasını hızlandırıcı çözümün aşı olma ile ilgili boyutunun ikinci aşamasında aşı olma süreci gelmektedir.

Aşı olma kampanyasının ilk aşamalarından bir tanesini kimlerin ne zaman ve nerede aşı olmalarıyla ilgili bilgilendirici faaliyetler oluşturmaktadır.

85 yaş üzerindeki kişilerin aşılarının evlerinde yapılması” başlığı altında "Bilim Kurulumuzun yaptığı değerlendirme ile yarından itibaren 85 yaş üzerindeki vatandaşlarımızın da aşılanmasına başlanacaktır. 85 yaş üzerindeki vatandaşlarımız da evlerinde aşı olacaklar. Evlere aşı için giden ekibimizde hekim ve uzman sağlık personeli tam teçhizatlı olarak hazır

bulunmaktadır. Aşı uygulama süresini artırsa da bu gruptaki vatandaşlarımız için en uygun şartlarda aşı yapılmasından yanayız. (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2024)

Başarılı bir halk sağlığı uygulaması olan aşı ile tedavi, pandemi döneminde toplumun bir kesimi tarafından güvensiz ve gereksiz olarak değerlendirilmiştir (Erigüç vd., 2022: 1). Bu durum toplum sağlığı üzerinde önemli bir tehdit olarak değerlendirilmiştir (İzgüden vd., 2022: 833). Aşı olma kampanyasının Cumhurbaşkanı ile başlaması da aşı olmaya karşı tereddütlü olan kişileri ikna etmede önemli bir başlangıç olarak değerlendirilebilir.

Sayın Cumhurbaşkanımız aşı kampanyasını başlatmak için bizzat Ankara Şehir Hastanemize gelerek ilk doz aşısını yaptırdı. Kendilerine hem tüm vatandaşlarımızın aşılanması adına yaptığımız çalışmalara verdiği destek hem de bu konuda da gösterdiği önderlik için minnettarız. (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2024)

Ayrıca bazı basın-yayın organlarında yer alan aşı karşıtlığı ile ilgili de açıklamalar yapılarak aşı olma kampanyasına destek olunması talep edilmiştir.

Son günlerde aşı karşıtlığı konusu sıcak şekilde gündemde tutulmaya çalışılmaktadır. Çocukluk çağı aşılarında ülkemiz %98 gibi bir aşılanma oranına sahiptir. Böyle bir ortamda aşı karşıtlığından bahsetmek sadece küçük bir zümreyi cesaretlendirmeye yarar. Aşıya karşı olmayan ama aşı olmaya tereddüt eden vatandaşlarımıza seslenmek istiyorum; Siz tereddüt eder ve geri durursanız bir kişi eksik kalacağız ve her bir eksikimiz bizi toplumsal bağışıklık hedefimize ulaşmakta geciktirecektir. Aşırı olan vatandaşlarımız olumlu tecrübelerini paylaşarak tereddüt yaşayan vatandaşlarımızı rahatlatmalı. (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2024)

Hemşirelik öğrencileri ile yapılan bir araştırmada aşı olanlardaki stres, korku ve kaygı düzeyinin daha düşük olduğu sonucuna varılması, basın duyurularında ifade edilen sonuçları destekler niteliktedir (Ceyhan vd., 2022: 741). Aşı karşıtlığını azaltma ile ilgili bir diğer değerlendirme vaka sayıları üzerinden olmuştur.

Örneğin, şu an aktif vakalarımızın yaklaşık % 87'si aşısı tamamlanmamış kişiler. Mevcut aktif vakalar içinde tam aşı olup hastalığa yakalananların oranı % 5'ten az. Hastanede yatan hastalarımızın % 95'i de aşısı tamamlanmamış kişiler. (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2024)

Aşı olma kampanyasından sonra sıklıkla ifade edilen konulardan biri de kişisel tedbirlere uymanın önem derecesi olmuştur.

Eğer bir defada bu kısıtlardan ve hastalıktan kurtulmak istiyorsak hep birlikte tedbir ve kısıtlamalara uymalıyız." ile "Bunun ne kadar zor bir talep olduğunun farkındayım. Aşı programı ile toplumsal bağışıklığı elde etmeden eski günlerimize dönmek kolay olmayacak. Bu süreci kısaltmak için yapmamız gereken kısıtlama ve tedbirlere uymaktır. (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2024)

2021 yılında yer alan basın duyurularında dikkat çekici bir durum ise özellikle insan kaynakları yani sağlık çalışanlarına yönelik olumlu düşüncelerin yer aldığı ifadeler olmuştur. "Sağlık çalışanlarımız insanüstü gayretlerle çalıştı." ve "Devletimizin gücü büyüktür. Bu güce güveni güçlü şekilde gösteren halkımıza ve bu gücün en önemli unsurlarından biri olan sağlık teşkilatımıza teşekkür ediyorum." ifadeleri salgının başladığı ilk dönemlerde 'kahraman' ilan

edilen sağlık çalışanlarının gayretlerini yücelten ifadeler olmuştur. Sağlık hizmetlerinin önemli aktörlerinden birisi olan hemşirelerle yapılan bir araştırmada, hemşirelerin % 89,2 gibi büyük bir oranı Covid-19 virüsünü başkalarına bulaştırma endişesini taşıdıkları sonucunu ortaya çıkarmıştır (Işık vd., 2022: 86). Sağlık çalışanları mesleki ve sosyal hayatları açısından çok fazla etkilenmişlerdir (Çetin vd., 2021: 45). Bu durum sağlık çalışanlarının süreç içerisindeki fedakarlıklarını göstermesi açısından önemli veri olarak kabul edilebilir.

“Birlikte başarabiliriz” kavramı ile kodlanan 2021 yılı Koronavirüs Bilim Kurulu basın duyurularının odaklandığı noktalardan bir diğerini ise tüm vatandaşları salgına karşı motive ederek topyekün mücadele etmeye davet etmektedir.

Virüs hayatımızdan çıkana kadar onunla mücadele ederek yaşamayı öğrenmek zorundayız. Sosyal hareketliliğimiz içinde virüsü hareketsiz bırakmayı başaramadığımız takdirde daha ağır bedeller ödemek zorunda kalıyoruz. Virüse yayılma fırsatı vermemeliyiz.

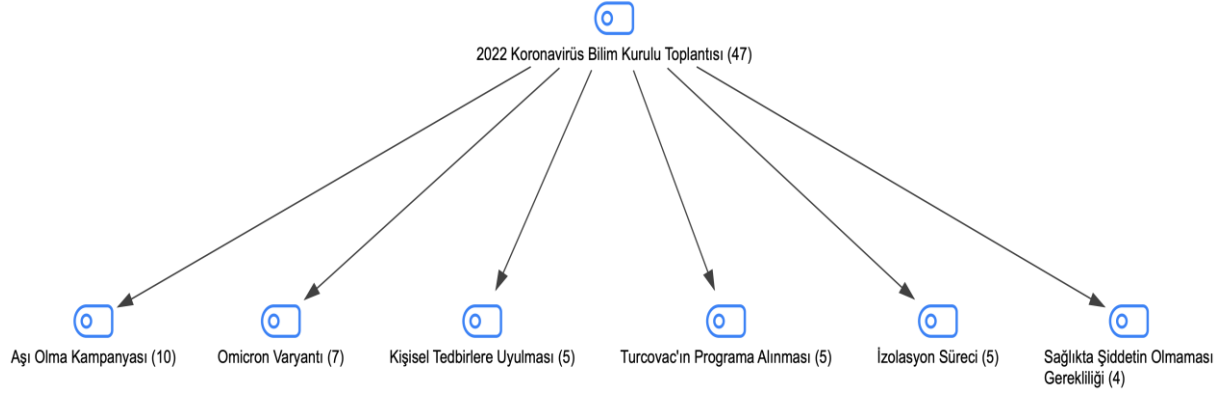
Yolun sonuna yaklaştık. Elbette daha iyisini yapabiliydik. Fakat bilmenizi isterim ki zor günlerde büyük işlerin üstesinden birlikte geldik. Birlikte sabrettik, birlikte mücadele ettik ve zafere birlikte yürüyoruz. Salgına son darbeyi vuracak olan, aşı ile toplumsal bağışıklığı elde etmektir. (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2024)

Koronavirüs Bilim Kurulu tarafından yer verilen ‘birlikte başardık’ ifadelerinin kurallara uymakla sorumlu olan kişiler tarafından desteklendiği ve içselleştirildiği anlaşılmaktadır (Altıntaş & Özata, 2021: 183).

4.4.2022 Yılı Koronavirüs Bilim Kurulu basın duyurularının değerlendirilmesi

2022 yılında aşılama çalışmalarının toplumda belirli orana yaklaşması ile virüsün insanlar üzerindeki olumsuz etkileri azalmaya başlamıştır. 2022 yılında 6 adet (% 12,77) Koronavirüs Bilim Kurulu basın duyurusu yayınlanmıştır. Pandemi sürecinde en son açıklanan Koronavirüs Bilim Kurulu Basın Duyurusu 22.03.2022 tarihinde gerçekleştirilmiştir.

Şekil 3. 2022 Koronavirüs Bilim Kurulu basın duyurularının hiyerarşik kod-alt kod modeli ile gösterimi

Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli ile görselleştirilen Şekil 3'teki 2022 yılı Koronavirüs Bilim Kurulu Basın Duyuruları "aşı olma kampanyası (10), omicron varyantı (7), kişisel tedbirlere uyulması (5), Turcovac'ın programa alınması (5), izolasyon süreci (5) ve sağlıkta şiddetin olmaması gerekliliği (4)" temalarından oluşmaktadır.

2020 ve 2021 yıllarından farklı olarak İngiltere kaynakları "Omicron varyantı", koronavirüs ile mücadelede yerli aşı olarak geliştirilen "Turcovac" ve doğrudan koronavirüs ile ilgili olarak değerlendirilmese de "sağlıkta şiddetin önlenmesi" konuları 2022 yılı Koronavirüs Bilim Kurulu basın duyurularında özellikle üzerinde durulan konuları oluşturmaktadır.

2021 yılında başlayan aşı olma kampanyası ile ilgili çalışmalar, 2022 yılında özellikle aşı olmaya ikna etmeye yönelik gerçekleşmiştir.

Salgının yönetimi açısından hatırlatma dozu aşularının önemi artmıştır. Mevcut aşı programımıza uygun olarak vatandaşlarımızın hatırlatma dozu aşularını olması son derece önemlidir. Aşı olmuş kişilerin virüse karşı koruma altında olduğu, hastalığa yakalansa bile hastalığı hafif geçirdiği unutulmamalıdır.

Temaslı kişiler son 3 ay içinde hatırlatma dozu aşısını almış ya da hastalığı geçirmiş ise karantinaya alınmaz. Semptom takibi yaparak maske kullanımı ile günlük yaşamına devam eder.

Son dozun üzerinden 6 ay geçtiğinde aşının etkisi azalmaktadır. Bu süre dolmuşsa, yeniden aşı olunması önem arz ediyor. Buna bizim verdiğimiz önemi siz de verin. (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2024)

2022 yılında Covid-19 virüsünün İngiltere merkezli Omicron varyantı ortaya çıkmıştır. Hızlı yayılım gösteren ama etkisi daha az olan Omicron varyantı Bilim Kurulu basın duyurularında sıklıkla yer alan konulardan olmuştur.

Omicron varyantı küresel ölçekte olduğu gibi Ülkemizde de baskın varyant haline geldi. Vaka sayıları bir önceki aya oranla yaklaşık 4 kat birden arttı. Bununla birlikte hastanelerimizde tedavi edilmesi gereken hasta sayısında yaklaşık %10'luk bir artış oldu.

Omicron varyantı beklendiği üzere önemli bir vaka artışına neden olmuş durumda. Vaka sayılarındaki artış hastanelere henüz benzer oranda yansımamıştır. Omicron varyantının en çok yayıldığı İstanbul'da hastane yükünde belirgin bir artış gözlemlenmemiştir. Omicron

varyantının diğer varyantlarla karşılaştırıldığında daha az hasta ettiğini söyleyebilmek için yeterli veri olmamakla birlikte mevcut işaretler endişeye sebep olmamaktadır.

Son dönemde Omicron varyantı kaynaklı olarak artan vaka sayılarının düşüşe geçtiği izlenmektedir. Omicron varyantı kaynaklı vakaların en yüksek olduğu İstanbul'da vaka sayıları son 10 günde % 62 oranında azalmıştır. Bu durum diğer illerimiz için de benzer seyirdedir. Geçtiğimiz hafta başından itibaren vaka sayılarında düşüş başlamıştır. Gelecek iki hafta içinde önemli düşüşler beklenmektedir. (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2024)

Yerli aşı Turcovac'ın aşılama programına alınması ile ilgili 2022 yılındaki Koronavirüs Bilim Kurulu basın duyuruları'nda yer alan ifadelerin bazıları aşağıda özet halinde yer almaktadır.

Aşı programımıza yerli aşımız Turkovac da eklendi. Vatandaşlarımızın kendi aşımız, kendi gücümüze olan teveccühünden son derece memnunuz.

Turkovac aşımızın karşılaştırma kolu olan Sinovac aşısından daha etkili olduğu gösterildi. Turkovac aşımızın Faz1 aşamasında 44 gönüllü, Faz 2 aşamasında 250, Faz 2b aşamasında 222 gönüllü ve Faz 3 hatırlatma dozu çalışmasında ise 4.244 gönüllüden elde edilen güvenlik verileri ile aşımız acil kullanım onayı almıştır.

Dünya sağlık örgütü kriterleri güvenlik çalışmasının 3.000 gönüllüden fazla kişide doğrulanmış olmasını öngörmektedir. Bu bakımdan yerli aşımızın güvenli olduğu toplamda 5.942 kişilik çalışma ile teyit edildi. Acil kullanım onayı da bu veriler dikkate alınarak verildi. Turkovac aşımızı güvenli şekilde kullanabileceğimizi yüksek sesle söylemek konusunda kimsenin tereddütü olmamalı. (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2024)

Covid-19 virüsüne bulaşmış ya da bulaşmış olma ihtimali olanlar için geçerli olan izolasyon süreci pandeminin ilk dönemlerinde, en yoğun olduğu dönemlerde ve son zamanlarında farklı uygulamalar ile yerine getirilmiştir. Pandeminin son dönemlerindeki izolasyon şartları ilk dönemlere özellikle aşı çalışmalarının ciddi bir mesafe kat etmesinden dolayı gevşetilerek uygulanmıştır.

Pozitif vakaların karantina süresi 7 gün olarak belirlenmiştir. 7. günden sonra hafif ya da hiç semptom göstermeyen kişiler için karantina süresi sona erer. Pozitif vakalar 5. Gün test yaptırmaları durumunda ve test sonucu negatife dönmüşse karantina süresi sona erer. (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2024)

2022 yılındaki basın duyurularının odaklandığı noktalardan bir tanesini de sağlık hizmeti sunumu esnasında meydana gelen şiddet olayları oluşturmuştur. Şiddet vakalarının ortaya çıkmasını engellemede caydırıcı olması amacıyla Pandemi döneminde Sağlıkta Şiddet Yasası çıkarılmıştır.

Biliyoruz ki; şiddet olayları, hasta-hekim insicamını giderek daha fazla etkilemeye başladı. Şunu hemen söylemek, artan şiddet olaylarından hareketle bu saygın toplumun tamamını yargılamaya kalkmaları baştan uyararak isterim. Pandeminin inişe geçmesiyle birlikte, pek çok ülkede, sağlık çalışanlarına yönelik şiddet olaylarında artış rapor edilmektedir. Ülkemizde günbegün artış gösteren olaylara, genel olarak, suça eğilimli veya daha önce suç işlemiş, bazı örneklerde madde bağımlılığı olan, kendini kuralların ve kamu otoritesinin üzerinde gören bir kişilik yapısına sahip olduğu anlaşılan, ayrıca stres anında davranış kontrolünü kaybetmeye meyyal kişiler yol açıyor.

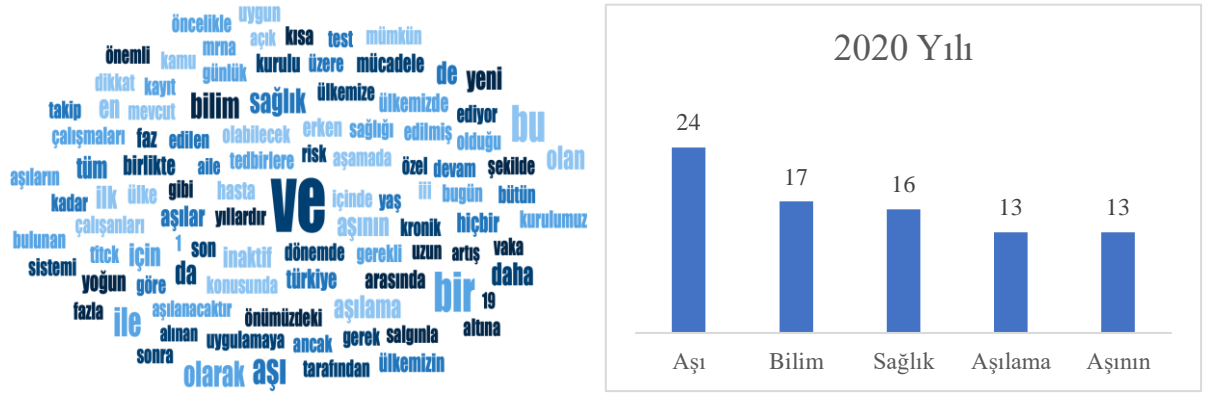
Bu devlet bir hukuk devletidir. Sağlıkta şiddet olayları da dâhil hukuka akseden hiçbir sorunda bir taraf peşinen suçlu, diğer taraf peşinen masum ve mağdur değildir. Teşhis hekimin ise

hüküm de hâkimindir. Bu sebeple, bilhassa hekim arkadaşlarımızdan, tüm camiamızdan rica ediyorum. Adalete güvenin. Yapılacak yeni yasal düzenlemeler, sizleri şimdiden müsterih etsin. Şiddet suçlarını gündemde tutma, suçluları teşhir etme çabasının olumsuz sonuçları da olduğunu, hatta mesnetsiz karşıtlıklar doğurabildiğini unutmayın. Suçlara karşı yeterli yaptırım olmadığı şeklindeki gündem, sorunlu bazı kişilik yapılarında suça yönelime yol açmaktadır. Devlet erkinin, gerçeğe aykırı şekilde duyarsız gösterilmesi bumerang gibi bize geri dönmektedir. Bu zararlı tutumdan vazgeçelim! (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2024)

4.5. Koronavirüs Bilim Kurulu basın duyurularında yer alan sözcüklerle ilgili kelime bulutu ve sözcüklerin frekans analizi

2020 Yılı Koronavirüs Bilim Kurulu Basın Duyuruları içerisinde sıklıkla kullanılan sözcükleri gösteren kelime bulutu görseli aşağıda yer almaktadır.

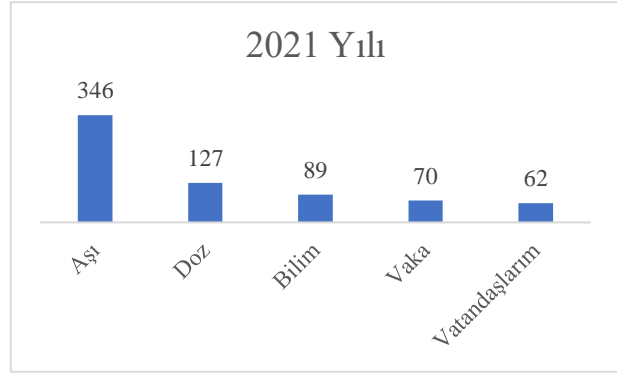
Şekil 4. 2020 Yılı Koronavirüs Bilim Kurulu basın duyurularında yer alan sözcüklerle ilgili kelime bulutu ve sözcüklerin frekans dağılımı

2020 yılı içerisindeki basın duyuruları içerisinde koronavirüs bağlamında değerlendirilebilecek sözcükler¹ dikkate alındığında en sık kullanılan 5 sözcük sırasıyla “aşı (24 kez), bilim (17 kez), sağlık (16 kez), aşılama (13 kez) ve aşının (13 kez)” olmuştur.

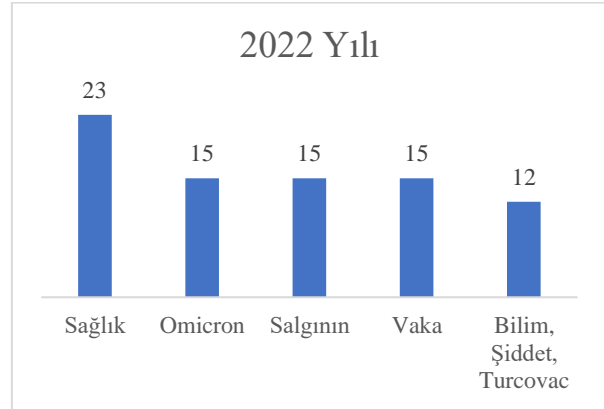
Şekil 5. 2021 Yılı Koronavirüs Bilim Kurulu basın duyurularında yer alan sözcüklerle ilgili kelime bulutu ve sözcüklerin frekans dağılımı

¹ En sık kullanılan “ve, bir ve bu” ve benzeri bağlaç gibi sözcükler dikkate alınmamıştır. 2021 ve 2022 yıllarındaki kelime bulutu ve sözcüklerin frekansları ile ilgili çalışmalarda da benzer yöntem takip edilmiş olup, sıklıkla tekrar eden sözcüklerden koronavirüs süreci ile ilgili olanları dikkate alınmıştır.

2021 yılı içerisindeki basın duyuruları içerisinde en sık kullanılan sözcükler sırasıyla “aşı (346 kez), doz (127 kez), bilim (89 kez), vaka (70 kez) ve vatandaşlarımız (62 kez)” sözcükleri olmuştur.

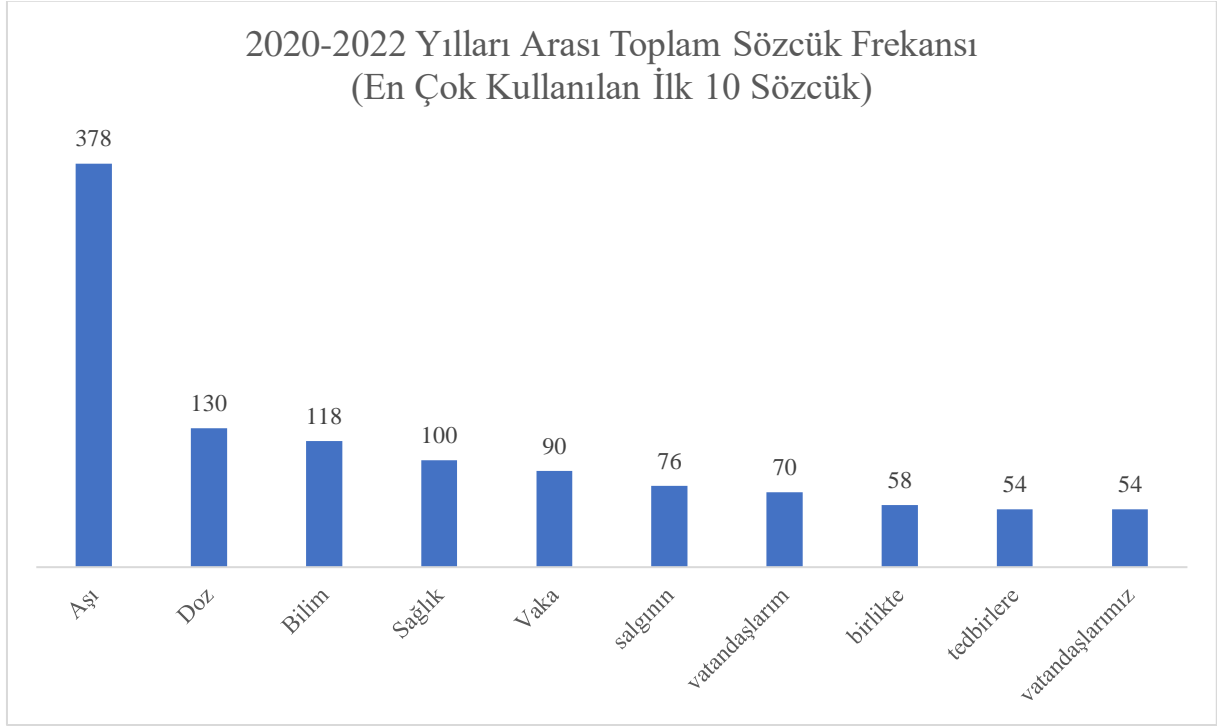
Şekil 6. 2022 Yılı Koronavirüs Bilim Kurulu basın duyurularında yer alan sözcüklerle ilgili kelime bulutu ve sözcüklerin frekans dağılımı

2022 yılı içerisindeki basın duyuruları içerisinde en sık kullanılan sözcükler sırasıyla “sağlık (23 kez), Omicron (15 kez), salgının (15 kez), vaka (15 kez) ve bilim (12 kez), şiddet (12 kez), Turcovac (12 kez)” olmuştur.

Pandemi döneminde Koronavirüs Bilim Kurulu Basın Duyuruları (2020-2022) arasında en sık kullanılan sözcüklerin frekans dağılımları Grafik 3’te yer almaktadır.

Grafik 3. Koronavirüs Bilim Kurulu basın duyurularında (2020-2022) yer alan sözcüklerin frekans dağılımı

Grafik 3'te de görüldüğü üzere toplam 47 adet olan Koronavirüs Bilim Kurulu Basın Duyuruları içerisinde en çok tekrar eden sözcük 378 kez kullanılan 'aşı' olmuştur. Onu sırasıyla 'doz (130 kez)' ve 'bilim (118 kez)' sözcükleri takip etmiştir.

SONUÇ

Araştırmada, T.C. Sağlık Bakanlığı Koronavirüs Bilim Kurulu'nun basın duyurularının analiz edilmesi temel amaç olarak belirlenmiştir. T.C. Sağlık Bakanlığı'nın pandemi döneminde koronavirüs ile ilgili birçok basın duyurusu olmakla birlikte araştırma kapsamında sadece Koronavirüs Bilim Kurulu'nun 47 adet olan basın duyuruları değerlendirilmiştir.

Araştırma çerçevesinde koronavirüs ile mücadele 2020, 2021 ve 2022 yıllarını kapsayacak şekilde 3 döneme ayrılmıştır. İlgili dönemler pandemi için tam anlamıyla giriş, gelişme ve sonuç olarak değerlendirilmese de olayların zamansal seyri açısından bir sınıflandırmaya gidilmiştir. 2020 yılında Koronavirüs Bilim Kurulu tarafından 5 adet basın duyurusu yayınlanmıştır. İlgili basın açıklamalarının odaklandığı noktalar ise aşı çalışmaları, vaka sayıları bilgilendirmesi ve aşı takibi gibi konular olmuştur. Koronavirüs ilk ortaya çıktığı andan itibaren tüm dünyada ciddi bir tedirginlik oluşturmuştur. Yakın zamanlarda dünya çapında önemli bir salgın hastalığın olmaması ve özellikle mücadele konusundaki belirsizlikler bu olumsuz durumun daha da kötüleşmesine neden olmuştur. İlk aşamada, insanların birbiri ile temasının azaltılması için eğitim başta olmak üzere birçok alanda uzaktan iş yapma kararları alınmıştır. Sağlık Bakanlığı'nın alanındaki uzman kişilerden Bilim Kurulu'nu oluşturması da

alınacak kararların doğruluk payını artırmıştır. Kişisel olarak uyulması gereken ilkeler belirlendikten sonra Bilim Kurulu kararlarına da yansıdığı üzere virüsü tamamen ortadan kaldırmaya yönelik aşı çalışmalarına yer verilmiş olması salgın karşısında insanlara umut aşılayarak motive etmeye yönelik çalışmalar olarak değerlendirilebilir. 2020 yılındaki basın duyurularında özellikle aşuların dünya çapında ortaya çıkması ve tedariki ile ilgili bilgilendirici çalışmalara da yer verilmiştir.

2021 yılı, koronavirüs ile mücadelede en yoğun dönemi oluşturmaktadır. Toplam Koronavirüs Bilim Kurulu basın duyurularının % 76'sı 2021 yılında yayınlanmıştır. 2021 yılında aşı olma ile ilgili kampanyaların gerçekleştirilmesi, kişisel tedbirlere uyulması ve aşı tedariki en çok odaklanılan konuları oluşturmuştur. 2020 yılındaki aşı tedariki ile ilgili çalışmaların amacına ulaşabilmesi için hedeflenen düzeyde aşılamanın da gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu dönemdeki aşı olma kampanyası ile ilgili bilgiler genellikle kimlerin ne zaman, nerelerde aşı olacakları ile ilgili olmuştur. Bu açıklamaların çok az bir bölümü ise aşuların güvenilirliği ile ilgili konularda olmuştur. Ayrıca zaman içerisindeki gelişmeler çerçevesinde koronavirüsün ilk ortaya çıktığı dönemlerde geçerli olan izolasyon süreleri de aşı olanlar açısından gevşetilerek uygulanmıştır. 2021 yılında diğer her iki yıldan farklı olarak özellikle sağlık çalışanları açısından olumlu gelişmeler olduğu bir dönem olmuştur. Pandemi döneminin en az zararlarla atlatılmasında bireysel ve toplumsal olarak belirlenmiş kurallara uymak kadar sağlık çalışanlarının gayretli çabaları da önemli rol oynamıştır. Sağlık çalışanları için bazı basın duyuruları içerisinde 'insanüstü çalışma gösterdikleri' gibi onure edici sözcüklere yer verilirken bazı durumlarda da onların özlük haklarını iyileştirici düzenlemeler hayata geçirilerek motivasyonları sağlanmıştır.

2022 yılı koronavirüs ile mücadeledeki son yıl olmuştur. Bu dönemde 6 adet Bilim Kurulu basın duyurusu açıklanmıştır. Aşı olma kampanyası, omicron varyantı ile kişisel tedbirlere uyulması, Turcovac'ın ortaya çıkması ve izolasyon süreci ile ilgili konular 2022 yılı Bilim Kurulu'nun odaklandığı noktaları oluşturmaktadır. Bu yıl gerçekleştirilen basın duyurularındaki aşı ile ilgili bilgiler ağırlıklı olarak 2021 yılında oluşturulan planlama dahilinde, aşı olma vakti gelip de olmayanları ikna etmeye yönelik olmuştur. Aşı olma oranlarının yüksek olduğu yerlerdeki koronavirüs vakalarının sayılarının düşüklüğü gibi konular vatandaşları ikna etmede kullanılan argümanlar olmuştur. 2022 yılındaki basın duyurularında dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise İngiltere kaynaklı Omicron varyantının Türkiye'de görülmesi olmuştur. Etkisi sınırlı olmakla birlikte hızlı yayılma özelliğine sahip olmasından dolayı kişisel tedbirlerin göz ardı edilmemesi vurgulanmıştır. 2022 yılında koronavirüs ile mücadelede önemli olan bir diğer konu

ise yerli imkanlarla geliştirilen Turcovac aşısı olmuştur. Böylece Dünya genelinde sınırlı olarak geliştirilen koronavirüs aşılara yerli bir aşı da eklenmiştir. Pandeminin son dönemlerinde gerekli testleri geçerek yerli aşının kullanılmaya başlaması sağlık alanındaki gelişmelere katkı sunması adına gelecek için olumlu bir durum olarak değerlendirilmektedir.

COVID-19 pandemisi sürecinde Türkiye’de ve diğer ülkelerde bilim kurulları tarafından yapılan basın duyuruları karşılaştırıldığında belirgin farklılıklar ve benzerlikler görülmektedir. 2020 yılında, Türkiye’de Bilim Kurulu’nun basın duyurularında ağırlıklı olarak virüsün yayılımını önleme stratejileri, hijyen önlemleri ve ilk aşılama çalışmaları üzerinde durulmuştur. Benzer şekilde, Birleşik Krallık’ta SAGE tarafından yapılan açıklamalarda da erken önlemler, izolasyon ve halk sağlığı uygulamaları vurgulanmıştır (UK Government, 2020). ABD’de ise CDC ve COVID-19 Advisory Board, pandeminin başlangıç döneminde özellikle test stratejilerine ve kişisel koruyucu ekipman tedarikine odaklanmıştır (White House, 2021).

2021 yılı itibariyle Türkiye’de Bilim Kurulu’nun açıklamalarında aşılama programlarının planlanması, toplumun aşıya teşvik edilmesi ve kişisel önlemlerin sürdürülmesi konularına ağırlık verilmiştir. Bu durum, Almanya’daki Robert Koch Enstitüsü’nün duyuruları ile benzerlik göstermektedir. Almanya’da da aşılama süreçlerinin yönetimi ve varyantlarla mücadele stratejileri ön planda tutulmuştur (Robert Koch Institute, 2020). Fransa’da Conseil Scientifique, 2021’de özellikle risk gruplarına yönelik aşılama süreçlerini ele alan açıklamalar yapmıştır (Conseil Scientifique, 2021).

2022 yılında, Türkiye’de Bilim Kurulu’nun açıklamaları Omicron varyantı, Turcovac aşısının eklenmesi ve bireysel tedbirlere odaklanmıştır. İngiltere’de SAGE ve ABD’de CDC, bu dönemde özellikle varyantlara karşı aşılama hatırlatma dozları ve izolasyon süreleri ile ilgili bilgilendirmeler yapmıştır (UK Government, 2022; White House, 2022).

Bu karşılaştırmalar, Türkiye’deki Bilim Kurulu’nun basın duyurularının küresel eğilimlerle büyük ölçüde paralellik gösterdiğini ancak ülkelerin yerel sağlık politikalarına bağlı olarak önceliklerinde farklılıklar olabileceğini ortaya koymaktadır.

Öte yandan Maxqda 23 programında Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli ile Koronavirüs Bilim Kurulu basın duyurularının yıllar itibariyle odaklandığı noktaların analiz edildiği çalışmada ‘aşı’ konusu önemli bir ağırlık oluşturmuştur. Öyle ki araştırma kapsamında incelenen 3 yıllık zaman dilimi içerisinde en çok kullanılan kavramlardan birisi olmuştur. Koronavirüs Bilim Kurulu’nun pandemi sürecindeki temel mücadele alanlarını hijyen, maske, sosyal mesafe tedbirleri ve aşılama oluşturmakla birlikte basın duyuruları içerisinde aşılama diğer mücadele

alanlarına göre sıklıkla ifade edilmiştir (Tavukcu & Eke, 2021: 117-118). Koronavirüs Bilim Kurulu basın duyurularında sıklıkla kullanılan 'aşı' kavramı her yıl farklı amaçlarla kullanılmıştır. 2020 yılında 'aşı tedariki', 2021 yılında 'aşı planlaması', 2022 yılında da 'aşı olmaya ikna etme çalışmaları' aşı kavramının odaklandığı noktaları oluşturmuştur. Aşı haricinde kişisel tedbirlere uyulması ve hastalığın yayılmasını önleyici tedbirlerin alınması ile ilgili konular da ilgili dönemlerdeki basın duyuruları içerisinde sıklıkla ifade edilen temaları oluşturmaktadır.

Koronavirüs Bilim Kurulu tarafından 2020, 2021 ve 2022 yıllarında yayınlanan basın duyuruları genel olarak değerlendirildiğinde Covid-19 virüsünün yayılım durumuna göre basın duyurularının da değişiklik gösterdiği anlaşılmaktadır. Örneğin ilk dönemlerde uygulanan izolasyon süreci, aşı olma oranı toplumda yaygınlaşmaya başlayınca daha az süre olacak şekilde uygulanmaya başlamıştır. Olağanüstü uygulamaların geçerli olduğu ilk dönemlerdeki gündelik hayatı kısmen durduran, toplumdaki bireylerin birbirleri ile temasının sınırlı olduğu durum özellikle aşı tedariki ve aşı olma oranının yaygınlaşmaya başlaması ile ortadan kalkmaya başlamıştır. Buna ek olarak incelenen 3 yıllık dönemdeki basın duyurularında durum tespiti yapabilen 'vaka bildirimleri'nden sonra sürecin iyileştirilmesi için 'aşı olma'nın önemi üzerine odaklanılmıştır. Kamuoyu oluşturmada önemli bir araç olan basın duyuruları, koronavirüs sürecinde 'mevcut durumun nasıl iyileştirilebileceği' konusunda halkın bilinçlenmesine önemli bir katkı sağlamıştır. İnsanların ihtiyacı olan bilgiler birincil kaynaklardan açıklanırken aynı zamanda tedirginlik oluşturan durumun nasıl sonlandırılacağı ile ilgili de motive edici cümleler kullanılmıştır.

Gelecekte benzer küresel salgınlar veya sağlık krizleri yaşandığında, kamuoyunu bilgilendirme sürecinin daha etkili yürütülebilmesi için basın duyurularının dili, içeriği ve yayımlanma sıklığı üzerine daha kapsamlı çalışmalar yapılmalıdır. Bilimsel veriye dayalı bilgilendirmeler, halkın güvenini artırarak sürecin daha sağlıklı yönetilmesine katkı sağlayabilir. Ayrıca, duyuruların sadece yazılı basın ve televizyon aracılığıyla değil, sosyal medya ve dijital platformlar üzerinden de etkili şekilde iletilmesi halkın daha geniş kesimlerine ulaşılmasını sağlayacaktır. Bu çalışmada sadece Koronavirüs Bilim Kurulu'nun 2020, 2021 ve 2022 yıllarında yayımladığı basın duyuruları incelenmiş olup, diğer sağlık otoritelerinin (Dünya Sağlık Örgütü, yerel sağlık kuruluşları vb.) duyuruları kapsam dışı bırakılmıştır. Ayrıca, basın duyurularının halk üzerindeki algı ve davranış değişiklikleri üzerindeki doğrudan etkisi ölçülmemiş, yalnızca içerik analizi yapılmıştır. Gelecek çalışmalarda, basın duyurularının toplum üzerindeki

psikolojik ve sosyolojik etkilerini inceleyen nitel ve nicel araştırmaların yapılması, bu alandaki literatüre katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akat, M. & Karataş, K. (2020). Psychological effects of covid-19 pandemic on society and its reflections on education, *Turkish Studies*, 15 (4), s. 1-13
- Alanlı, A. & Acar, O.K. (2023). Türkiye'nin koronavirüs ile mücadele politikasında Sağlık Bakanlığı covid-19 bilim kurulu uygulaması. *Journal Of Awareness*, 8 (4), 545-559.
- Altıntaş, M. & Özata, M. (2021). Toplumun Covid-19 pandemisi sürecinde uygulamaya konulan tedbirlere yönelik düşüncelerinin ve tedbirlere uyma durumlarının incelenmesi. *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1 (3), 172-185.
- Anwar, A., Malik, M., Raees, V., Anwar, A. (2020). Role of mass media and public health communications in the COVID-19 pandemic, *Cureus*, 12 (9), 1-12.
- Bahar, A., Çuhadar, D., Bahar, G. (2021). Covid-19 pandemisi: karantina ve izolasyon sürecinde ruh sağlığı. *ERÜ Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 7 (2), 42-48.
- Bostan, S., Erdem, R., Öztürk, Y.M., Kılıç, T., Yılmaz, A. (2020). The effect of covid-19 pandemic on the Turkish society. *Electronic Journal of General Medicine* 17 (6), 1-8.
- Budak, F. & Korkmaz, Ş. (2020). Covid-19 pandemi sürecine yönelik genel bir değerlendirme: Türkiye örneği. *Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi*, (1), 62-79.
- Ceyhan, Y., Öz, H.S., Çakıl, N.A., Özata, M. (2022). Hemşirelik öğrencilerinin pandemi sürecindeki stres, covid-19 anksiyetesi ve korkularının izlenmesi. *Turkish Studies-Social Sciences*, 17 (5), 739-751.
- Ciotti, M., Ciccozzi, M., Terrinoni, A., Jiang, W.C., Wang, C.B., Bernardini, S. (2020). The Covid-19 pandemic, *Critical Reviews in Clinical Laboratory Sciences*, 57(6), 365-388.
- Colman, E., Wanat, M., Goossens, H., Tonkin-Crine, S., Anthierens, S. (2021). Following the science? Views from scientists on government advisory boards during the Covid-19 pandemic: a qualitative interview study in five European countries. *BMJ Global Health*, 6(9), <https://gh.bmj.com/content/6/9/e006928>
- Conseil Scientifique. (2021). Avis du Conseil scientifique COVID-19. *Gouvernement de la République Française*. Erişim adresi: https://sante.gouv.fr/IMG/pdf/avis_conseil_scientifique_11_mars_2021.pdf (Erişim tarihi: 6 Şubat 2025)
- Çapacı, M. & Özkaya, S. (2020). COVID-19 pandemi döneminde tele-tıp uygulamaları. *Anatolian Clinic the Journal of Medical Sciences*, 25 (Special Issue on COVID 19), 260-262.
- Çetin, B., Deniz, D., Gemlik, N., Yazar, O. (2021). Koronavirüs (Covid-19)'ün sağlık çalışanları üzerine etkisi: nitel bir araştırma. *Journal of Academic Perspective on Social Studies*, (1), 45-58.
- Emiral, E. Arslan, Z., Gülümser, Ş. (2020). Covid-19 pandemisi ve intihar. *ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi*, 5, 138-147.

- Erigüç, G., Kartal, N., Arıkan, G. (2022). Covid-19 sürecinde Türkiye’de aşı tereddüdü ile google arama hacmi verileri arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), 1-22.
- Finset, A., Bosworth, H., Butow, P., Gulbrandsen, P., Hulsman, R. L., Pieterse, A. H., Van Weert, J. (2020). Effective health communication—a key factor in fighting the COVID-19 pandemic. *Patient Education and Counseling*, 103(5), 873-876.
- Fraser, N., Brierley, L., Dey, G., Polka, J. K., Pálffy, M., Nanni, F., Coates, J. A. (2021). The evolving role of preprints in the dissemination of COVID-19 research and their impact on the science communication landscape. *PLOS Biology*, 19 (4), <https://journals.plos.org/plosbiology/article?id=10.1371/journal.pbio.3000959>
- Gemlik, H. N., Mutlu, R., Çatar, R.Ö., Arslanoğlu, A. (2023). Covid-19 pandemi döneminde sağlık yöneticilerinin kriz yönetimine bakış açıları ve çözüm önerileri üzerine nitel bir araştırma. *Trends in Business and Economics*, 37 (3), 169-176.
- Güreşçi, M. (2020). Covid-19 salgınında Türkiye’de kriz yönetimi iletişimi: T.C. Sağlık Bakanlığı. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7 (5), 53-65.
- Harris, R. J. (2004). *A Cognitive psychology of mass communication* (4 th Edition). Taylor&Francis e-Library.
- Işık, O., Tengilimoğlu, D., Tosun, N., Zekioğlu, A., Tengilimoğlu, O. (2022). Evaluating the factors (stress, anxiety and depression) affecting the mental health condition of nurses during the Covid-19 pandemic. *Evaluation & the Health Professions*, 45 (1), 86-96.
- İşlek, E., Özatkan, Y., Bilir, M.K., Arı, H.O., Çelik, H., Yıldırım, H.H. (2021). Türkiye’de Covid-19 pandemisi yönetimi ve sağlık politikası stratejileri. *Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı Dergisi*, 4 (2), 54-65.
- İzgüden, D., Akbolat, M., Bostan, S., Erdem, R. (2022). Covid-19 aşı tutum ölçeği: geçerlilik ve güvenilirlik çalışması: metodolojik çalışma. *Türkiye Klinikleri Journal of Health Sciences*, 7 (3), 826-836.
- Karadut, İ.C. (2023). Demokrasi ve teknokrasi ilişkisi: koronavirüs bilim kurulu örneği. *Ombudsman Akademik*, 9 (17), 169-196.
- Kaya, G., Trabzon, Ş., Altındış, S. (2022). Bireylerin yeni koronavirüs (Sars Cov-2) ve Covid-19 hastalığı hakkındaki bilgileri ve Covid-19 korku düzeyleri. *Sağlık Bilimlerinde Değer*, 12 (2), 215-223.
- Krasniqi, B.A., Kryeziu, L., Bağış, M. Kurutkan, M.N., İdrizi, S. (2021). Covid-19 and SMEs in Kosovo: assessing effect and policy preferences, *Journal of Developmental Entrepreneurship*, 26 (1).
- Kurt, S. & Karaaziz, M. (2021). Covid-19 pandemisinin psikososyal alandaki etkileri. *YDÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 3(2), 81-91.
- Maibach, E.W. & Parrott, R.L. (1995). *Designing health messages: approaches from communication theory and public health practice*. Sage.

- McGrath, J. (1995). *The gatekeeping process: the right combinations to unlock the Gates*. İçinde Edit. E. Maibach, ve R.L. Parrott (Eds.). *Designing health messages: approaches from communication theory and public health practice*, (199-216). Sage.
- Nan, X., Iles, I. A., Yang, B., Ma, Z. (2022). Public health messaging during the COVID-19 pandemic and beyond: Lessons from communication science. *Health Communication*, 37(1), 1-19.
- Nayyar, D. (2007). *Modern mass communication concepts and processes*. Rajdhani Printers.
- Robert Koch Institute. (2020). SARS-CoV-2 epidemiological situation in Germany. <https://www.rki.de/EN/Content/infections/epidemiology/outbreaks/COVID-19/COVID19.html> (Erişim tarihi: 6 Şubat 2025)
- Slater, M.D. (1995). *Choosing audience segmentation strategies and methods for health communication*. İçinde E. Maibach ve R.L. Parrott (Eds), *Designing health messages: approaches from communication theory and public health practice*, (186-198). Sage.
- Suryasa, I. W., Rodríguez-Gámez, M., Koldoris, T. (2021). The Covid-19 pandemic. *International Journal of Health Sciences*, 5(2), VI-IX.
- Tavukcu, M. & Ek, E. (2021). Covid-19 pandemi yönetim süreci: Türkiye perspektifi. *SDÜ Sağlık Yönetimi Dergisi*, 3 (2), 116-133.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2024). Basın Duyuruları. <https://www.saglik.gov.tr/TR-3197/basin-duyurulari.html> (Erişim Tarihi: 16.03.2024)
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2024). Covid-19 Bilgilendirme Platformu. <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66935/genel-koronavirus-tablosu.html> (Erişim Tarihi: 16.03.2024)
- Tiyek, R. (2022). Yerel yönetim faaliyet raporlarında “Pandemi”: İBB örneği, *2nd International Istanbul Congress of Multidisciplinary Scientific Research*, 28-29 Eylül 2022, Bildiri Kitabı.
- UK Government. (2020). Scientific advisory group for emergencies (SAGE) COVID-19 response. <https://www.gov.uk/government/organisations/scientific-advisory-group-for-emergencies> (Erişim tarihi: 6 Şubat 2025)
- Üstün, Ç., & Özçiftçi, S. (2020). Covid-19 pandemisinin sosyal yaşam ve etik düzlem üzerine etkileri: bir değerlendirme. *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, 25 (COVID-19 Özel Sayısı), 142-153. <https://doi.org/10.21673/anadoluklin.721864>
- Velavan, T. P. & Meyer, C.G. (2020). The Covid-19 epidemic. *Tropical Medicine & International Health*, 25(3), 278-280.
- White House. (2021). The Biden administration's COVID-19 response plan. <https://www.whitehouse.gov/covidplan/> (Erişim tarihi: 6 Şubat 2025)
- Yılmaz, N. (2023). Covid-19 pandemisinin dijitalleşme yönü ve kalkınmaya etkileri. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

<https://acikerisim.trakya.edu.tr/server/api/core/bitstreams/18b4ac43-22a4-445d-8f9e-ec4dac938114/content>

Zakiroğlu, K., Onganer, E., Dođan, A., Özsarı, H., Şahin, A. (2021). Covid-19 pandemisinden çıkarılacak yönetsel dersler. *Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı Dergisi*, 4(1), 25-32.

Zeybek, K., Sever, M., Esatođlu, A.E. (2023). Covid-19 pandemisi'nde filyasyon ekiplerinde görev yapan diş hekimlerinin hizmet sunum deneyimlerine yönelik nitel bir araştırma. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 12(1), 12-30.